ӘДӘБИЈЈАТ ГӘЗЕТИ

6 нојабр
1992-чи ил.
№ 45 (2844)

Үмумиҗәтлә һәгигәти дејәк Габилин һәјат мәчәлләсинин биринчи маддәсидир. Өзү дә фәрги јохдур: сөһбәт башга бирисиндән кедир, јохса онун өзүндән. Лап бу јахынларда Јазычылар Бирлијинин Кәнчә пленумуна кедәркән ондан сорушдум шаирлијин өз јериндә, сән һәм дә мараглы әдәби мәгаләләрин, публисист јазыларын мүәллифисән. Сон илләрдә һәтта романын да чыхыб. Де көрүм, һеч пјес јазмаг нечмәјиби тәлбиндән? Чаваб верди ки, «јаралы јеримә тохундун. Мән дәфәләрлә јахшы бир драм әсәри јазмаг һәвәсиндә олмушам. Бу һәсрәт инди дә мәни тәрк етмәјиб. Чох арзуламышам ки, каш мәним дә Академик Дөвләт Драм Театрында бир әсәрим ојнанајды, мән дә достларымла мүәллиф ложасында әјләшиб она тамаша едәјдим... Лакин нејләјим ки, сәһнә әсәри јаза билмирәм».

Ишин ичиндә олмајан, Габили бир нөв кәнардан мүшаһидә едән бә'зиләри ону анчаг дејиб-күлмәји, јејиб-ичмәји хошлајан бир адам кими танымырлар. Амма Габил һәм дә јаман күнүн досту, иш мүшкүлә дүшәндә голдан тутуб галдыран, доста-ашнаја мадди вә мә'нәви көмәјини әсиркәмәјән бир азәрбајчанлыдыр. Дәнә-дәнә шаһиди олдуғум бу кејфијјәтилә әлагәдар һеч вахт унутмајачағым бирчә епизоду гејд етмәклә кифајәтләнәчәјәм.

1967-чи илин баһарында Габилин хәтрини чох истәјән (инди истәмәсин), онун да һәмишә икинчи һечасыны бир гәдәр узадараг чох сәмимијјәтлә «Ана!..» дејә мүрачиәт етдији анамыз Зәһра ханым дүнјасыны дәјишмишди. Онларын мүнасибәтләринин көкү варды. Илк дәфә Габил Ағдашда бизә кәләндә анамы ејванда намаз үстә көрмүш, онун ағбирчәк вахтында, бир гәдәр дә насаз олдуғуна бахмајараг, хүсуси шөвглә ибадәт етмәсиндән чох мүтәәссир олмуш, сөһбәтләри тутмуш, елә о вахтдан да она ана демишди. Гәбри нурла долмуш Суғра ханымы 1962-чи илдә итирмиш Габил бу заман артыг беш ил иди ки, анасыз галмышды. Мәнимлә дә, мәнсиз дә Ширван тәрәфләрә јолу дүшәндә анамын, аиләмизин әзиз гонағы олармы...

...Бакыдакы достларымдан бир дәстәси бир автобус тутуб өзләрини дәфнә чатдырмышдылар. Гәбристанлыгдан тәзәчә гајытмышдыг ки, һәјәтимизә көһнә, сыныг-салхаг, тоз басмыш бир «Москвич» кирди. Сән демә башымыза кәлән һадисәдән бир-ики саат кеч хәбәр тутан Габил дәрһал Шамахы јолуна кәлиб растына чыхан бу илк, өзү демиш «дурандулет» машынын сүрүчүсү илә данышыб ки, ону мүтләг дәфнә чатдырсын. Гучаглашыб өпүшдүк, ағлашдыг. Тәскинлик верди. Бакыдан кәләнләри, о чүмләдән дә бә'зи гоншуларыны көрүб деди:

— Ај инсафсызлар, гардашым евинә тә'зијәјә кәлирсиз, мәнә исә бары бир хәбәр дә вермирсиз?!. Ахы мән Зәһра ханыма ана... демишдим!

Әл-үзүнү јумамыш, бир стәкан чај белә ичмәмиш тә'кид етди ки, ону гәбр үстә апараг. Гардашым Маһмуд мүәллимлә бирликдә арзусуна әмәл етдик. 15—20 дәгигәдән сонра Габил анамын гәбринин һәлә тәравәтини итирмәмиш нарын торпағыны һамарлаја-һамарлаја додаглары нәсә пычылдајыр, көзләриндән килдир-килдир јаш төкүрдү.

* * *

Габил бу күн јаралары ган верән Азәрбајчанымызын сабаһына никбин нәзәрләрлә бахыр (Јери кәлмишкән дејим ки, бир заман о, «никбин»и өзүнә тәхәллүс котүрмүшдү. Лакин сонра, мәнчә, даһа дүзкүн варианты сечәрәк өзүнә тәхәллүс ахтармагдан ваз кечди вә ше'рләрини «Габил» кими имзалады). Шаир белә һесаб едир ки, торпагларымыза ермәни тәчавүзү илә бағлы гаршымыза даһа бөјүк чәтинликләр чыха биләр, лакин бизим керијә јолумуз јохдур. Бу күнүн мәһрумијјәтләри, фачиәләри арасындан азад, мүстәгил Азәрбајчанын шәфәгли үфүгләри, ајдын музәффәр сабаһы көрүнүр. Дилимиз, јазымыз, динимиз азад олан мәмләкәтдә вә ордумуз, мүстәгил харичи сијасәтимиз варса, ишғалчылара гаршы мүһарибәдә дә гәләбә чалачаг, игтисади чәтинликләри дә арадан галдырачағыг. Мәдәнијјәтимиз дә өз лајигли мөвгејини тутачаг, јахшы китаблар да чап олуначаг, көзәл ше'рләр дә јазылачаг вә охуначаг...

Шаир гардашым, бир јолун јолчусу кими 40 ил јанашы кетдијим Габил һаггында сөзүмү о парлаг сабаһымыза инамы гүввәтләндирән бу хош овгатла онун рүбабында ки сағм симини үрәјәјатан инам пәрдәсиндә битирирәм.

ДОСТЛУГ НҮМУНӘСИ

Г. Закир вә М. Ф. Ахундова һәср олунмуш тәдгигат әсәрләриндә онларын арасында јаранмыш достлуг мүнасибәтләриндән бәһс олунмуш, бу барәдә гијмәтли фактлар үзә чыхарылмыш, мүлаһизәләр сөјләнилмишдир. Лакин бу достлуг әлагәләрини там, һәртәрәфли вә бариз əкс етдирән хүсуси бир тәдгигат әсәри, һәтта мәгалә белә јазылмајыб. Һәм дә бу мәсәлә илә бағлы бә'зи фактлар ашкар едилмәмиш, бә'зи фактлар исә дәгиг гијмәтини алмамышдыр. Бу барәдә бир сыра мүбаһисәли, сәһв фикирләр дә сөјләнилмишдир.

Тәдгигатчыларымызын әксәр һиссәси һесаб едирләр ки, Закир, Ахундовла кечән әсрин 40-чы илләринин сонунда, тә'гиб вә һәбсә мә'руз галдығы вахт таныш олуб. Лакин бә'зи фактлар ајдын сүбут едир ки, онларын танышлыг вә достлуг әлагәләри бундан әввәл баш вериб. Бизим зәннимизчә, онлар тәхминән 30-чу илләрин сону вә 40-чы илләрин әввәлләриндә һәлә бир-бирләри илә билаваситә, əјани олараг көрүшмәмишдән әввәл бири дикәри һаггында мүәјјән мә'лумата малик олублар. Бу сөзләри дедикдә биз ону нәзәрдә тутуруг ки, кечән әсрин 30—40-чы илләриндә Закир бир шаир кими јалныз Гарабағда дејил, үмумән, бүтүн Азәрбајчанда, хүсусән, шаирләр, ше'р вә сәнәт һәвәскарлары арасында шөһрәт газанмышды. Шәксиз, Мирзә Фәтәли дә шаирин адыны ешитмиш вә әсәрләри илә таныш олмушду. Ејни заманда бу илләрдә Ахундов да Гафгазын али һакимләринин баш дәфтәрханасында мүлки ишләр үзрә баш тәрҹүмәчи вәзифәсиндә чалышдығына көрә Азәрбајчанын мүхтәлиф вилајәт вә рајонларындан Тифлисә, али дөвләт органларына шикајәтә, хаһишә вә башга ишләрлә әлагәдар олараг кәлән һәмвәтәнләри илә көрүшмүш вә онлара јахындан көмәк көстәрмишдир. М. Ф. Ахундовун мәктубларындан ашкар олур ки, онларын əксәр һиссәси һәтта онун евиндә гонаг олублар. Одур ки, Мирзә Фәтәли дә мүдрик, алиҹәнаб вә хејирхаһ бир инсан кими халг арасында, хүсусән, бәјләр, руһанилəр вә зијалылар арасында танынмыш, һөрмәт газанмышды. Һеч бир шүбһә ола билмәз ки, бу илләрдә Закирин дә онун һаггында мүәјјән мә'луматы олуб. Онларын көрүшүб таныш вә дост олмалары исә, әдәбијјатшүнасларымызын јаздыглары кими, 40-чы илләрин сонунда дејил, әввәл баш верибдир. Тәдгигат ајдын көстәрир ки, онлар һәлә 40-чы илләрин орталарында јахындан таныш имишләр. Мә'лумдур ки, Ахундов 40-чы илләрдә вәзифәси илә әлагәдар олараг Азәрбајчанын бир чох вилајәтләриндә, о чүмләдән Гарабағда олуб. Јәгин ки, бу вахт о, вилајәтин али дөвләт нүмајәндәләри вә ә'јанлары илә јанашы Г. Закирлә дә таныш олуб. Һәлә һәбс вә сүркүн олунмамышдан әввәл, тәхминән 1848-чи илин сону вә јахуд 1849-чу илин әввәлләриндә Мирзә Фәтәлијә көндәрдији «Вилајәтин мәшғулијјәти һаггында» адлы мәнзум мәктубунда шаир буна ачыг ишарә етмишдир.

Г. Закир 40-чы илләрдә, хүсусән, тә'гиб олунмаға башладығы вахт бир нечә дәфә Тифлисә кәлмиш вә бу заман да Ахундовла, һәмчинин башга таныш вә достлары илә көрүшүб, сөһбәт етмиш, дәрдләшмишдир. Мирзә Фәтәлијә көндәрдији мәнзум мәктубларында шаир бу көрүш вә мүбаһисәләри дөнә-дөнә хатырламышдыр. Мәсәлән, јухарыда адыны чәкдијимиз мәктубунда о, бу барәдә ашағыдакы мисралары јазыб:

Зијарәт ејләјиб шејхүл-исламы,
Закири-һәзиндән јетир сәламы,
Һачы Јусиф, Молла Әһмәд тәмамы,
Һачан ола бир дә дејәк, данышаг.

Бу көрүш, сөһбәт вә мүбаһисәләр нәтичәсиндә Закир вә Ахундов кечән әсрин 40-чы илләриндә бири-биринин хасијјәтинә, әхлагына, әгл вә габилијјәтинә, сәнәт вә һәјата мүнасибәтинә бәләд олмуш вә онларын арасында чох сых, сәмими, дәрин вә гырылмаз һөрмәт, еһтирам һисси јаранмышдыр.

Мә'лумдур ки, Г. Закир 40-чы илләрдә јаздығы бир сыра ше'рләриндә, таныш вә достлары илә сөһбәтләриндә Гарабағын али һакимләринин — Шуша вилајәтинин һакими Тархан-Мауровун, полис рәиси Әмирчановун вә онларла әлбир олан Гарабағын адлы-санлы задәканларындан кенерал Чәфәргулуханын, Әмирәслан бәјин вә башгаларынын ганунсузлуғуну, әдаләтсизлијини, өзбашыналығыны тәнгид атәшинә тутмуш, онлары халг арасында рүсвај вә биабыр етмишди. Буна көрә гејри-мәһдуд ихтијара малик олан бу шәхсләр Закирә гаты дүшмән мүнасибәт бәсләмиш, ону тә'гиб етмәјә вә ондан интигам алмаг үчүн бир бәһанә ахтармаға башламышдылар. Гасым бәјин гардашы оғлу Беһбуд бәјин гулдурлугла мәшғул олмасындан истифадә едәрәк онлар 1849-чу илдә гоча шаири Гафгазын али һакимләри јанында Беһбуд бәјлә әлагәдар олмагда күнаһландырмыш вә она гара ләкә јахмаға наил олмушдулар. Г. Закирин Ахундова јаздығы мәктубларындан вә ше'рләриндән мә'лум олур ки, о, күнаһсыз олдуғуну исбат етмәк үчүн һәмин илдә бир нечә дәфә Тифлисә кәлиб, Мирзә Фәтәлидән, һәмчинин шејх-исламдан, рус ордусунда хидмәт едән Һәсән бәј Ағаларовдан вә јахындан таныш олдуғу бир сыра рус вә күрчү ә'јанларындан көмәк диләмишдир. Бу шәхсләрин көмәји сајәсиндә Закир там бәраәт газана билмәсә дә, чох ағыр чәзадан — Сибирә сүркүн едилмәк тәһлүкәсиндән хилас олмушду. 1850-чи илдә Закирин она мәнсуб олан Хындырыстан кәндини, вар-дөвләтини талан едиб, Бакыја, оғлу Нәчәфгулу бәји вә гардашы оғлу Искәндәр бәји исә Русијаја, Калуга шәһәринә сүркүн етдирмәјә наил олмушдулар. Бакыда сүркүндә оларкән Закир әзиз досту вә һимајәдары Мирзә Фәтәлијә дәфәләрлә мәнзум мәктублар көндәрәрәк ондан өзүнүн вә өвладларынын хиласы уғрунда мүбаризәни давам етдирмәсини тә'кидлә хаһиш етмишди. Бир нечә ајдан сонра Ахундовун, елчә дә Закирә рәғбәт бәсләјән јухарыда адларыны чәкдијимиз көркәмли шәхсләрин көмәји сајәсиндә гоча шаир там бәраәт газанмыш вә вәтәнинә гајытмышдыр.

Һәлә индилабдан әввәл көркәмли әдәбијјатшүнас Ф. Көчәрли М. Ф. Ахундовун вә башга шәхсләрин гочаман шаирин һәбс вә сүркүндән хилас едилмәси саһәсиндә бөјүк сә'ј вә хидмәтләрини чох јүксәк гијмәтләндирәрәк јазмышды ки, әкәр шаирин бөјүк досту, билаваситә сәрдарын тәрҹүмәчиси Мирзә Фәтәли вә башга «алинәсәб, алиһиммәт вә гәдиршүнас мөһтәрәм шәхсләр» «Закирә лазыми көмәк көстәрмәсә идиләр, јәгин ки, шаир дахи дә зијадә фәна һала дүчар олуб, Газах шаири Мустафа ага Ариф кими чани-әзизини Русијанын сојуг вә гарлы чөлләриндә пуч вә зај едәчәк иди».

Г. Закир бир нечә ше'риндә М. Ф. Ахундовун она бәсләдији бөјүк мәһәббәтдән, достлуға сәдагәтиндән, гајғыкешлијиндән, инсанпәрвәрлијиндән, тә'гиб, һәбс вә сүркүн олунан вахт чәкдији бөјүк сә'ј вә зәһмәтиндән дөнә-дөнә бәһс етмиш, Мирзә Фәтәлијә өз миннәтдарлығыны билдирмишди.

Тәк јарадыб сәни ваһиду јекта,
Әхлагына, әтварына мәрһәба!
Нејләмисән Молла Сәфа, Бәјбаба
Мәмнунду, әзизим, бу гәдәр сәндән?

— ❀ —

О вилајәтин јохду бу јер тәки иниси,
Тәгәллүбү, һәрзәкары, хәбиси;
Јахшы көрдүм тамам әһли Тифлиси,
Разыјам, нәһајәт, бәштәр сәндән.

Г. Закир ирсинин бә'зи тәдгигатчылары белә бир фикир сөјләјирләр ки, күја шаир сүркүндән гајытдыгдан сонра чох касыб бир һәјат сүрүб. Бу, әсл һәгигәти ифадә етмир. Һәјатынын сон илләриндә јаздығы «Гочалыг» рәдифли мәшһур мүхәммәсиндә шаир өз мадди вәзијјәтини белә тәсвир едир:

Закирәм, түрфә хијабан илә
бағым вардыр,
Јатмаға, дурмаға
зәнкин отағым вардыр,
Нә гәдәр ашү плов јесә
гонағым, вардыр,
Јахшы нәввадәләрим, оғлум,
ушағым вардыр,
Јохду бир өзкә гәмим,
фикрү хәјалым, гочалыг!

Бу сәтирләрдән ајдын көрүнүр ки, Г. Закир бәраәт алдыгдан сонра, онун бәјлик һүгуглары там бәрпа олунмуш, Хындырыстан кәнди она гајтарылмыш вә чох күман ки, һәбс заманы чәкдији зијан да өдәнилмишдир. Закирин оғлу вә гардашы оғлу да бир мүддәт кечдикдән сонра сүркүндән азад олунмуш вә онларын һәр икиси Русијанын Гафгаз ордусунун нәздиндә олан мүсәлман бөлмәләринин бириндә хидмәтә гәбул олунмушлар.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Г. Закирин Јекәпәр адландырдығы кенерал Чәфәргулухан шаирә көмәк көстәрдијинә көрә Ахундовдан нарахат галмышдыр. Шаир мәнзум мәктубларындан бириндә буна ишарә едиб:

Бизим үстүмүздә, еј никухисал,
Ешитдим инчиниб Јекәпәр сәндән.

Мирзә Фәтәли Закирин ирсинин топланылмасы вә кәләчәк талејиндә дә чох бөјүк хидмәт көстәриб.

1852-чи илин әввәлләриндә Ахундов Ирандан Гарабаға кизли мал кечирән контрабандачылара гаршы мүбаризә апармаг үчүн Гарабаға көндәрилмиш подполковник Мејјерин шәхси тәрҹүмәчиси вәзифәсини ифа етмәјә башламыш вә контрабандачыларын сорғусу вә мүһакимәси вилајәтин мәркәзи Шушада апарылдығы үчүн о, тәхминән бир илә јахын бурада јашамышдыр. Бу вахт Закир дә даими олараг Шушаја көчмүшдү. Ики дост вахташыры көрүшүб, достлуг әлагәләрини давам етдирмишдиләр. Шушада гуллугдан асудә вахтларында Мирзә Фәтәли «Вәзири-хани-Сәраб» вә «Һачы Гара» комедијаларыны јазмыш, М. П. Вагиф вә Г. Закирин әсәрләрини топлајыб китаб һалында Тифлисдә нәшр етдирмәк нијјәтинә дүшмүшдү. Бу мәгсәдлә билаваситә онун тәшәббүсү, мәсләһәти вә јахындан иштиракы илә Гасым бәј өз диваныны һазырлајыб Мирзә Фәтәлијә тәгдим етмишди. Ахундов диванын илк вәрәгиндә шаирин әсәрләринин тәснифини вермиш, бир сыра ше'рләрини тәсһиһ етмиш вә әлјазмасынын һашијәләриндә шаирин әсәрләриндә адлары чәкилән шәхсләр барәдә јығчам мә'лумат јазмышды. Мирзә Фәтәли Вагифин дә ше'рләрини топламыш вә онларын әсәрләринә бир мүгәддимә белә јазмышдыр.

Тәәссүф ки, М. Ф. Ахундов о вахт Вагиф вә Закирин әсәрләрини нәшр етдирмәјә мүвәффәг олмајыб. Лакин онун бу бөјүк иши әслә һәдәр кетмәјиб. Бизә дәгиг мә'лумдур ки, Мирзә Фәтәлинин јахын һәмкары, досту, көркәмли рус шәргшүнасы Адолф Берже 1867-чи илдә Алманијанын Лејпсиг шәһәриндә нәшр етдирдији «Әш'ари-шүараји-Азәрбајҹан» мәҹмуәсиндә, Мирзә Фәтәлинин јахын досту, Загафгазијада сүнни мәзһәбинә мәнсуб олан азәрбајчанлыларын мүфтиси Һүсејн әфәнди Гаибов тәртиб етдији «Гафгазда вә Азәрбајчанда мәшһур олан шүәранын әшарына мәҹмуәдир...» әлјазмасында, көркәмли әдәбијјатшүнас Ф. Көчәрли јухарыда адыны чәкдијимиз «М. Ф. Ахундов» монографијасында, өз әдәбијјат тарихиндә Г. Закир вә М. Ф. Ахундова һәср едилмиш очеркләриндә вә мәшһур «Балалара һәдијјә» (1912) китабында Г. Закирдән вердикләри ше'рләри мәһз М. Ф. Ахундовун шәхси архивиндә һифз олунан бу диванындан көтүрмүшләр. Фактлар көстәрир ки, Берже вә Гаибов Закирин әсәрләрини билаваситә М. Ф. Ахундовдан алмышлар. Ф. Көчәрли исә шаирин бу диваны илә јахындан дост олдуғу Мирзә Фәтәлинин оғлу Рәшид бәј васитәсилә таныш олуб. Алим Г. Закир һаггында очеркинин бу сөзләрлә гуртармышдыр: «Мәрһум Гасым бәј Закирин әсәрләриндән вә сәргүзәштиндән бу гәдәр јаздығымыза бурада иктифа едирик. Бунунла белә чох арзу едирик ки, о мәрһумун досту Ахундов Мирзә Фәтәлијә јаздығы дивани-әшары чап олуна иди, һаман сәбкү гајда үзрә ки, шаирону тәртиб гылыбдыр. Мәзкур диванда чох түрфә гәзәлләр вә көзәл әсәрләр вардыр ки, чүмләсини бурада дәрч етмәјә имкан јохдур. Закирин диваны-әш'ары әдәбијјат хәзинәмизин зигијмәт бир дашы мәнзәләсиндә ола биләр.»

Совет һакимијјәти илләриндә тәртиб вә нәшр олунмуш Г. Закирин бир сыра «Сечилмиш әсәрләри» вә «Күллијјаты» да әсасән бу диван үзрә һазырланмышдыр. Һазырда Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасынын Әлјазмалар Институтунда, М. Ф. Ахундовун архивиндә сахланылан бу диван Закирин бизә кәлиб чатмыш јеканә әлјазма нүсхәсидир.

Г. Закирлә Мирзә Фәтәли арасында јаранмыш достлуг мүнасибәтләри бу ики көркәмли јазычымызын билаваситә јарадычылыглары үчүн дә чох фајдалы вә әламәтдар нәтичә вериб. Әввәлләрдә дедијимиз кими, Закир тә'гиб, һәбс вә сүркүн олундуғу вахт Гарабағдан вә Бакыдан Мирзә Фәтәлијә бир нечә ири һәчмли мәнзум мәктублар көндәрмишдир. Онун бу мәнзум јазылары ади мәктуб дејил, бөјүк идеја-естетик гијмәтә малик олан бәдии сәнәт нүмунәләридир.

Ити тәнгиди ағыла, мүшаһидә габилијјәтинә, нәчиб, хејирхаһ, һәссас хасијјәтә малик олан вә доғма халгынын тәләб вә еһтијачларына, дәрд вә изтирабларына дәриндән шәрик чыхан шаир Ахундова јаздығы мәнзум мәктубларында заманын сијаси, ичтимаи, сосиал вә мә'нәви һәјатынын нөгсанларыны ачыг, кәскин вә чәсарәтлә ачыб көстәрмишдир. Онун бу әсәрләриндә өзбашыналыг, ганунсузлуг, һәрҹ-мәрҹлијин һөкм сүрмәси, полис вә диван мә'мурларынын бүрократизми, рүшвәтхорлуғу, оғру вә гулдурларла әлбир олуб, халгы сојуб-таламалары, ханзадә вә бәјләрин азғынлығы, наданлығы, өз рәијјәтләринин ағыр истисмар етмәләри, онлары «шишә» тахмалары, пуч вә мә'насыз түфејли һәјат сүрмәләри, тачирләрин ачкөзлүјү, фырылдагчылығы, халгы сојмалары тәсвир олунмуш, кәскин тәнгид атәшинә тутулмушдур. Үмумән, Г. Закирин бу мәнзум мәктубларында XIX әсрин 30—40-чы илләр һәјатынын ачыг, бариз вә дүзкүн сатирик мәнзәрәси чәкилмишдир. Шаирин сатирик ирсинин, үмумән Азәрбајчан сатирик ше'ринин ән јахшы нүмунәләрини тәшкил едән бу мәнзум мәктубларын мејдана кәлмәсинә көрә биз мәһз онун Ахундовла достлуғуна борҹлујуг. Закир өзү мәнзум мәктубларында буна ачыг ишарә етмишдир:

Кәрчи вилајәтдә чох иди әһвал,
Мүјәссәр олмады шәрһ едим әлһал.
Бир парасын јазыб еләдим ирсал,
Бу шәрт илә нә диш билсин, нә додаг.

М. Ф. Ахундов 40—50-чи илләрдә халг ше'ри үслубунда бир нечә гошма, мүхәммәс вә мәнзум мәктублар јазыб. Онун бу ше'рләринин идеја-бәдии структуру илә танышлыг ајдын көстәрир ки, онлар билаваситә Вагиф вә Закирин тә'сири алтында гәләмә алыныб. Садә, чанлы, ојнаг халг дилиндә вә јүксәк бир сәнәткарлыгла јазылмыш бу ше'рләр Ахундовун о гәдәр бөјүк олмајан поетик ирсиндә мүһүм јер тутур.

Бизим кәтирдијимиз бу јығчам фактлар, сөјләдијимиз бу мүлаһизәләр ајдын көстәрир ки, халгымызын ики бөјүк оғлу, милли әдәбијјатымызын бу ики көркәмли нүмајәндәси арасында нә гәдәр сых, мә'налы вә ибрәтамиз достлуг әлагәләри мөвҹуд олмуш вә М. Ф. Ахундов мәшһур шаиримизин гочалыг дөврү талејиндә вә зәнкин ирсинин һифз олунмасында нә гәдәр мүһүм, мисилсиз рол ојнамышдыр.

Надир МӘММӘДОВ

Тофиг МҮТӘЛЛИБОВ

Азәрбајчан әдәбијјатына ағыр итки үз вермишдир. Танынмыш Азәрбајчан шаири, әмәкдар инчәсәнәт хадими Тофиг Мүтәллибов узун сүрән ағыр хәстәликдән сонра вахтсыз вәфат етмишдир.

Тофиг Мүтәллим оғлу Мүтәллибов 1929-чу илдә Нахчыван шәһәриндә анадан олмушдур. Азәрбајчан Дөвләт Университетини битириб, Сонра «Пионер» журналында мәс'ул катиб, Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсиндә редактор, бөјүк редактор, «Азәрбајчан пионери» гәзетиндә шө'бә мүдири ишләмишдир. Өмрүнүн 20 илини «Азәрбајчан кәнчләри» гәзетиндә әдәбијјат вә инчәсәнәт шө'бәсинин мүдири олуб. Ичтимаи ишләрдә фәал иштирак едирди.

Тофиг Мүтәллибов 50-чи илләрдә поезијаја кәлмишдир. Онун Бакыда вә Москвада «Бахтијар балалар», «Ше'рләр», «Көрүш», «Меһрибан бахышлар», «Көзәллијдән дојмур үрәк», «Севанләрчүн», «Сәнин хәтринә», «Данышан чичәкләр», «Мәним әзизләрим», «Көрүш јеримиз» вә с. ше'р китаблары дәрч олунмушдур.

Бу китабларын бә'зиләри тачик, өзбәк, түркмән вә с. дилләрә дә тәрҹүмә олунуб.

Бу китабларда Вәтәнә, ана јурда мәһәббәт вә вәтәндашлыг јанғысы илә јазылмыш ше'р вә поемалар топланмышдыр.

Тофиг Мүтәллибов ушагларын вә јенијетмәләрин севимли шаири иди. О, шаир өмрүнү бүтөвлүкдә кәнчләрә һәср етмишди. Узун мүддәт мәркәзи шәһәр китабханасында ше'р дәрнәјинин рәһбәри иди.

Тофигин ше'рләринә хејли маһны бәстәләнмишдир. Она «Нәғмәкар шаир» дејәрдиләр. «Чүчәләрим» маһнысы инди дә дүнјанын бир чох өлкәсиндә севилә-севилә охунур.

Тофиг Мүтәллибовун ушаглар үчүн јаздығы «Чүчәләрим», «Мешә нағылы», «Данышан гајалар», пјесләри мүхтәлиф илләрдә тамашаја гојулмушдур.

Јазычынын әмәји јүксәк гијмәтләндирилиб. Ики дәфә республика Али Советинин Фәхри Фәрманы илә тәлтиф олунмушдур. «Әмәкдар инчәсәнәт хадими» фәхри адына лајиг көрүлмүшдүр.

Көзәл, тәвазөкар инсан, мәшһур нәғмәкар — шаир Тофиг Мүтәллибовун әзиз хатирәси охучуларын вә гәләм достларынын гәлбиндә әбәди јашајачаг.

АЗӘРБАЈЧАН ЈАЗЫЧЫЛАР
БИРЛИЈИНИН ИДАРӘ ҺЕЈ'ӘТИ

◆

Тофиг дә кетди... мәзары гәбирләрә гарышыб гәбиристанда итди. Һүсејн Ариф кими, Аслан Кәмәрли кими, Намиг Абдулла кими. Бир-биринин ардынча кетдиләр. Шаирләр нәслинин чәназә карваны дүзүлдү. «Хејирдә көрүшәк» дејә-дејә тәзәдән јасда көрүшдүк. Шәһидләримизлә, дүнјасыны тәрк едән гәләм гардашларымызла видалашдыг. Тәсәллимиз бу олду ки, Аллаһ рәһмәт еләсин.

Тофиг бирдән-бирә, көзүмүзүн габағында сынмыхды, шам кими әриди вә сөндү.

Һәмишә анасынын фикрини чәкирди: бирчә тамам сағалыб ајаға галхсајды... Гардашынын дәрдини еләјирди, тәнди. Белә мәгамларда адәтән дејиб-күлән, никбин тәбиәтли Тофиг бирдән-бирә көјүн үзүнү булуд алан кими тутулурду.

Һәссас үрәјини өзүјлә гәбир евинә апаран шаир диггәтли иди, јанымчыл иди. Мәним ишдән кетдијим күнләрдә, ишсиз галдығым ајларда јаныма кәлир, зәнк вуруб кефими сорушурду. Дејирдим ишдән гачыб мәним јаныма кәлмә, чыхарарлар. Өзүнә хас тәрздә күлүрдү, иш јолдашларындан разылыг еләјирди.

Оғлу Вугарын сонбешик олмасы онун һәм севинчиди, һәм дә дәрди.

— Көрпәди, онун еһтијачы вар. Көрәсән института кирән вахтыны көрәчәјәмми? Евләнән күнүнү көрәчәјәмми? Көрмәди. Әксинә, атанын оғула еһтијачы олду: чәназәсиндән галдырды, јасында хидмәт етди. Бу да тәсәллијди. Һәјатын кисалла гәрибә ојунлары вар нишш!

Көзәл лирик ше'рләр мүәллифи, нәғмәкар шаиримиз иди, амма көрүшләрдә сатирик ше'рләр охујурду. Күлүшүрдүк. Бу көзәл инсан, көзәл шаиримиз һеч вахт өзүнү кәнә сохан дејилди. Бүтүн әдәби ејбәчәрликләрә кәнардан сејр едир, мә'нәви наклыгыны сахлајырды. Дүнја шөһрәтли «Чүчәләрим»ин мүәллифи белә јди. Гондарма фәхри адлардан јүксәкдә дурурду. Көрәсән әзләри хәчаләт чәкмирми? — дејирди. Һәрчәнд өзү дә инчәсәнәт хадими олмушду. Ичтимаи тәдбирләрдә јада дүшмүрдү. Һәрчәнд «Чүчәләрим»и али мәчлисләрдә охурурду. Бөјүк бәстәкар Гәмбәр Һүсејнлинин дә белә чәрләдиб өлдүрдүләр. Үрәјини сығалламаг олмады. Шаирләр адичә бир сојут бахышдан да тәһгир олур, буну үрәкләринә дәрд еләјирләр. Онларын өзүндән асылы дејил. Јәгин илаһи дејилән инсан тәбиәтидир. Һәр бәндә дүја бирәми?!

Тофиг тәзәчә кечдүјү кооператив евиндә јашаја билмәди. Әбәди евинә көчдү.

Оғлундан ајрылды. Кетди јениндән атасына оғул олмаға, онун мәзары јанында јатмаға. Мәзарлары гоншулашды. «Чүчәләрим» охурурду... Каш һәр шаирин белә бир јадикары галајды.

Нәриман ҺӘСӘНЗАДӘ

АРХАСЫНЧА БИР КҮЛЛӘ ВУРНУХУРДУ...

Дүз беш илди бир гызыл күллә вурнухурду Аслан Кәмәрлинин архасынча. Архасынча... анчаг архасынча. Гаршы кәлмәјә чүр'әт еләмирди; онун шаир мәрданәлијиндән горхуб чәкинирди. Күллә гары дүшмән әлиндә олса да, халгынын, Вәтәнинин бағрындан гопуб аловланан бу шаирә үзүнә билмирди.

Беш ил аз-азачыг заман дејил. Беш јашлы дирибаш бир баланы хәјалынызда кәтирин. Бу беш илдә архасынча вурнухан гызыл күллә бәзикди, шаир-һәдәфдән ваз кечди.

Күлләдән әли чыхан амансыз әҹәл фикриндән дашынмады, анчаг, гәсдин шәклини дәјишди: гәзадан јапышды.

Аслан Кәмәрли ону аддым-аддым изләјән гәзаву гәдәрлә онсуз да ағлы кәсәндән әлбәјаха иди.

Сән сајдығыны сај...

Үрәјинә даман даммышды. Ахырынчы китабынын редакторујдум. Дөрд ил әввәл «Јазычы» нәшријјатында јаныма кәлди. Әлјазмасыны ики голунун арасында синәсиндә тутмушду. Әјләшдијиндән хејли кечсә дә, кәнүл чырпынтылары олан ше'рләрини һәлә дә көксүнүн башындан ајырыб гаршыма гојмамышды.

Сәһәрин күтләви гырғын силаһларындан башына күллә јағмуру јағдырылан доғма Кәмәрлисинин һарајына, Газағын мүдафиәсинә јола дүшәчәкди.

Гылынч мешәсинә илкин тушланан күлләдән сонра јухусу, раһатлығы әршә чәкилмишди. Газағын Бакыда јашајан чијәрли оғланларыны башына јығыб, бөјүк бир дәстә бағламышды. Чалышдыглары ишин әһәмијјәтиндән, мәс'улијјәтиндән асылы олмајараг онкүнләрлә тутдуглары дәјүш мөвгејиндән ајрылыб Бакыја гајытмырдылар. Сәрһәддән әһәмијјәтли, ону горумагдан мәс'улијјәтли дүнјада нә вар ки?!

Инди бу дөнүш әрәфәсиндә китабынын әлјазмасыны нәшријјата чатдырмаға фүрсәт тапмышды. Јенә санки тикан үстүндәјмиш кими јериндәчә учунурду. Кәләчәкдә ишыг үзү көрәси китабы да гучағында учунурду.

Һәндән-һәнә:

— Мәммәд, дәрдин алем, — дејиб дурухду, — елә билмә, үрәксизлик еләјирәм, Тоғрулун чаны үчүн, чап сарыдан горхум-һүркүм галмајыб. Амма горхдуғум чох шејләр вар... Нәсә үрәјимә дамыб... Бәлкә дә ахыр кедишим олду, китабымын талејини сәнә тапшырырам.

— Аслан, дејәсән, дәли олмусан...

— Јох, Тоғрулун, Туралын чаны үчүн! Ичимдә гырылан бир шеј вар. Онун архасынча... — Нә оласыды ки?! — дејиб ачы-ачы күлүмсүндү. — Елә дејил һа, биз'сиз јохдуғумуздан дүнја дағылла. Ағры-ачыја, көз јашына өјрәнмиш анадыр. Өлүм дә вар, олум дә. Өләндә дә, һеч олмаса, биләсән ки, сәндән сонра бу Вәтән јериндәди, улусун јериндәди.

Ону чулғаламыш гара фикирләрдән Асланы араламаг истәдим:

— Сән мәнә де көрүм, һансы ше'рләринә тохунмамағымы истәјирсән?

Санки инди өзүнә кәлди ки, әлјазма һәлә дә гучағындадыр. Масанын үстүнә гојду, говлуғун бағыны ачды. Бир әввәлинә, бир сонуна бахды. Тезчә дә өртүб, бағыны бағлады.

— Сән чалыш һеч һајинә тохунма! Индијәчән бир јеклү нәшр олундуғум јадыма кәлмир. Бары сән дөрама!

— Көзүм үстә, Аслан! Үрәјини буз кими сахла. Јолун уғурлу олсун.

О сәфәрдән сонра чох көрүшдүк.

Бир дәфә дә бу јахынларда јаныма кәлмишди. Әлиндә дә әмәкдашы олдуғу «Һәјат» (индики «Азәрбајчан») гәзети. Гәзети мәнә узатды. Бармағынын учујла алты чызылмыш хәттә ишарәт етди. Гәзетин бу сәһифәсиндә Түркијә али мәктәбләринә гәбул олунмуш тәләбәләримизин сијаһысы дәрч олунмушду. Адмынын алты чызылы да Асланын гызы иди.

— Тәбрик еләјирәм. Нәһајәт, јуругу. Аллаһ гојса?

— Валлаһ, Свет фикриндән дөнмәсә, һеч вахт. Елә онунчун кәлдим. Сән бизим гардашымызсан. Бир зәнк елә, бәлкә Свет сәнин сөзүндән чыхмаја.

Дәрһал зәнк вурдум. Һавалыныны бир севинчлә:

— Көзүнүз ајдын, ај Свет! — дедим.

— Сағ олун, Мәммәд гардаш! Амма мән гызымы Түркијәдә охудуб бурада гәрар тутасы аналардан дејиләм. Онда көрәк гәбрә гејасының сонра...

Сон үмиддән дә Асланын һалы һеч позулмады.

— Нејнәк, анады дә! Онсуз да гыз бурада да гәбул олуиуб. Үзү ағ олсун.

— Кетмәмәк гыза пис тә'сир еләмәјәчәк ки?

— Нә данышырсан? Елә ики нарәзылыг ортаја чыханда деди ки, сиз биләрсиниз...

...Гырмызы күллә көрәчәјинин гәзаја тапшырды. Аслан әмәз досту, елоғлусу, көзәл журналист, јазычы Валеһ Шыхлы илә чәбһәјә көнбәти баш чәкиб кери гајыдаркән гәзаја дүшдү. Һәр икиси доғма торпағын гурбаны олду.

Амма бу өлүмү һеч чүр «гәза» илә бағламаға дилим кәлмир. Аслан Кәмәрли дә, Валеһ Шыхлы да үзүлүт мәртәбәсиндә шәһидләримиздәндир. Дашнаклар мурдар әмәлләри илә гаршымыза дикәләндә бәри Ѳарабағ јаманча үзүјлә олуб: «һај» дејәндә һарда бир гејрәтли оғлумуз варса, кәсдирир башынын үстүнү. Асланы да јандыран елә бу дәрдди! кәнчлијинин гајнар төһәфәси, аһыллығынын милләт јолунда сај-сечмәләри јаманча гырмышдыр.

Гејрәтдән јоғрулмуш Асланымыз арамызда көрмәмәјә, һеч биләрәм, нечә өјрәшәчәјик...

Ағзын јансын, гара торпаг!..

Мәммәд АСЛАН

Азәрбајчан Јазычылар Бирлијинин идарә һеј'әти Гәриб Меһдијә, анасы
ДҮРСӘДӘФ ХАНЫМЫН
вәфатындан кәдәрләндијини билдирир вә дәрин һүзнлә башсағлығы верир.